

INTRODUCCIÓ

Gemma LLuch & Carmen Gregori, Universitat de València
Lluís Quintana, Universitat Autònoma de Barcelona

El número 18 de la revista *Quaderns de Filologia. Estudis literaris* dedica el monogràfic a la investigació, l'anàlisi i la reflexió sobre el relat des d'una triple perspectiva: des de la literatura, des de la lectura i des de l'escriptura. Aquest triple vessant de la narració conflueix de manera habitual en un context particular: el de l'educació secundària. De fet, la presència del relat com a narració literària i alhora com a forma de lectura i d'escriptura en els documents dels diferents nivells educatius ha generat multitud de reflexions i estudis. Tradicionalment, s'ha considerat que la reflexió formava part únicament de l'àmbit de la Didàctica de la Llengua i la Literatura i pocs són els estudis i investigacions que des de la Filologia s'hi dediquen. Per això, aquest monogràfic proposa una investigació des de la Filologia per construir un discurs analític sobre el relat, com a discurs literari, paraliterari i com a proposta d'escriptura.

El relat construeix un espai de reflexió i anàlisi on la col·laboració entre les dues àrees de coneixement és imprescindible. Des de la perspectiva de la Didàctica, per a Joaquín Serrano i José Enrique Martínez (1997: 8) el punt principal és la classe, és a dir, pensar una didàctica específica per a l'ensenyament de la literatura: *a)* per la interacció estudiant i docent, *b)* per seleccionar, seqüenciar i avaluar els objectius i continguts o *c)* per elaborar un material adequat. Per a López Valero (1998: 216):

La Didáctica de la Lengua y la Literatura como área de conocimiento científica e independiente ha ido eligiendo sus paradigmas a lo largo del tiempo. [...] toma como base las aportaciones de la Lingüística, la Literatura, la Sociología, la Psicología y la Pedagogía y plantea como objetivo fundamental la mejora de las capacidades expresivas y comprensivas de la persona. [...] La Didáctica de la Lengua y la Literatura englobaría aquel saber didáctico que se configura teniendo en cuenta la Lengua y la Literatura como disciplinas científicas y las necesidades de comunicación y formación de la persona a lo largo de su desarrollo evolutivo.

L'autor cita M. Milián y A. Camps (1987) per destacar els quatre marcs que incideixen en el nucli epistemològic de la Didàctica de la Llengua i la Literatura:

1. Marc epistemològic (de característiques lingüístiques i filològiques).
2. Marc educacional pedagògic (política educativa, organització escolar, mètodes d'ensenyament...).
3. Marc individual (aportacions de la psicolingüística i psicologia sobre el desenvolupament personal).
4. Marc sociocultural (la sociolingüística i la sociologia).

De manera paral·lela, la Filologia ha de construir un discurs analític útil per al futur professor de literatura, per a l'editor, per a l'autor de materials educatius, etc. José Antonio Escrig (2005: 23-44), Miguel Ángel Garrido (2000: 317-347) o Jordi Llovet (2005: 407-440) ja han reflexionat sobre el que ha estat i és l'ensenyament de la literatura a la universitat i la seua relació amb la secundària. Les dades que aporten són útils per preguntar-nos fins a quin punt històricament els plantejaments de l'ensenyament de la literatura en la secundària són dependents dels ensenyaments universitaris, pensats per a la formació de filòlegs. Un altre interrogant té a veure amb el marc en el qual se situa el discurs sobre l'ensenyament de la literatura en la secundària, nodrit per la confusió entre l'educació literària i la promoció de la lectura, o en la confusió entre literatura i paraliteratura, etc.

Todorov (2009: 31-40) en un assaig que titula "Més enllà de l'escola" a la pregunta: com és possible que l'ensenyament escolar s'haja convertit en el que és, respon amb una profunda reflexió sobre el tema en els diferents nivells educatius. Inicia el text amb un petit recorregut pels estudis universitaris anteriors a la dècada del seixanta, anys en els quals els alumnes universitaris havien de fer una redacció exhaustiva dels elements perifèrics de l'obra: des de la biografia de l'autor a les possibles reaccions dels seus coetanis. Motivat per aquesta situació elabora amb Genette una poètica amb la qual intenten equilibrar l'estudi de l'intern i de l'extern a l'obra literària. Però, continua Todorov, si en les dècades anteriors va prevaler la història de la literatura a partir de l'estudi de les causes que condueixen a l'aparició d'una obra i els efectes del text en el públic i en altres autors, la dècada dels setanta porta el pèndol a l'altre extrem: "l'obra literària es presenta com un objecte lingüístic tancat, autosuficient i absolut" (Todorov, 2009: 34).

Quines conseqüències té el panorama anterior en els estudis secundaris? Per a l'autor no és una sorpresa que els alumnes d'institut aprengueren en un moment donat el dogma que afirma que la literatura no té la menor relació amb la resta del món i estudien només les relacions dels elements de l'obra entre

si. Amb tot, són paraules pensades des del marc de l'ensenyament a França perquè aquesta reflexió des de la nostra òptica encara cal madurar-la.

Per al professor que finalitza la seua formació universitària no és senzill fer el pas a la seua professió: parlem d'ocupar-se d'un objecte similar al que ha estudiat durant la seua formació de grau, però no de finalitats o metodologies compartides. En l'ensenyament universitari les metodologies filològiques són objecte d'estudi, al professor de secundària li serveixen per establir un marc suficientment ampli des del qual interpretar dubtes, preguntes o buits, des del qual projectar les solucions.

Des d'aquestes perspectives, els articles que s'hi presenten centren la seua anàlisi en el gènere més present en el context docent: el relat. I ho fan des d'un triple vessant: literatura, lectura i escriptura.

EL RELAT I LA LITERATURA

El 2007 es va fer públic el "Dictamen sobre la situació de la literatura catalana en l'ensenyament secundari" que va donar lloc al Manifest "Per una presència digna de la literatura a l'ensenyament"¹ on es denunciava que "la menysvaloració de la literatura en l'ensenyament mitjà es reproduïx en l'universitari" i es recordava que "l'estudi dels clàssics serveix alhora per aprendre llengua i literatura, i ajuda millor a la formació lingüística que la repetició contínua de la normativa". Una de les línies d'investigació que més preocupació provoca entre la comunitat acadèmica és l'anàlisi -des de la perspectiva de la literatura comparada, de la història de la literatura o dels estudis del cànon- del relat literari en les lectures de l'educació literària, la tria d'autors i textos, les tradicions literàries i culturals o el cànon que s'hi proposa. Les investigacions des d'aquesta perspectiva analitzen les presències i absències, els lligams entre èpoques i autors, entre diferents tradicions o les funcions dels relats literaris en l'educació.

Pedro Cerrillo (Universidad de Castilla-La Mancha) en l'article "Canon literario, canon escolar y canon oculto" analitza la presència dels relats canònics en les lectures escolars i reflexiona sobre l'arbitrarietat de les seleccions ja que el cànon ha estat contaminat per criteris aliens al fet literari com ara els valors doctrinals o moralistes. Cerrillo utilitza el concepte de "cànon escolar" per referir-se als relats més llegits durant l'escolarització, és a dir, els llibres que conformen el programa lector de cada centre educatiu. Una llista de lectures que, com les anàlisis (Lazarillo, 2008; Cerrillo, 2010) demostren sovint, estan

---

¹ Podeu consultar el manifest a l'enllaç <http://filcat.uab.cat/noticies/litcat_programa.pdf>.

marcades per criteris aleatoris més pròxims a les campanyes de les editorials, als gustos personals dels educadors o a les inèrcies de cada comunicat docent.

Tradicionalment, el relat literari que apareix als materials educatius ha tingut finalitats diverses: *a)* construir en l'estudiant una identitat col·lectiva i nacional a partir del cànon autònom, *b)* articular, en els materials educatius, la història de la literatura amb un fil narratiu on destaca autors i/o obres i/o moviments, *c)* ensenyar, des de la perspectiva del docent, la literatura com un fet estètic per conèixer els recursos estilístics de la llengua o *d)* com a model de llengua. L'anàlisi del tipus de relat que s'hi inclou, els autors, les èpoques o obres que s'hi destaquen poden aportar dades per entendre quins textos literaris inclouen els materials didàctics i amb quina finalitat.

Lluís Quintana Trias (Universitat de Barcelona) en "Prosa de ficció i educació literària: notes sobre un desencontre" analitza les causes per les quals la novel·la ha trigat a incorporar-se al sistema educatiu i per què la seua incorporació ha estat envoltada de dubtes i incerteses. Quintana avança la manca d'una tradició com una de les causes; de fet, al segle XIX, a l'hora d'establir un cànon de lectures apropiades per a l'ensenyament, el legislador es trobava amb diverses qüestions no resoltes: *a)* l'espai de la ficció en prosa, *b)* la consideració del fet estètic, i especialment l'autonomia de l'art, *c)* la seva articulació en un discurs ordenat. Amb tot, hi havia alternatives a la lectura de novel·les, el folklore, d'una banda, i els clàssics, de l'altra. Mainer (2000: 18) aventura que fins a la Ley General de Educación de 1970, els aficionats a la lectura van haver de suportar "las ideas de ocio culpable y de imaginación peligrosa", perquè les novel·les, entre d'altres formes de ficció, havien estat gairebé proscrietes de l'ensenyament i llegir-les era una activitat clandestina.

Anna Esteve (Universitat d'Alacant) en "El cànon literari en l'ensenyament secundari no obligatori valencià" analitza quins són els autors, les obres, les èpoques i els tipus de text més presents en els manuals de l'assignatura de "Valencià: llengua i literatura" de l'educació secundària no obligatòria. Una etapa educativa, l'ensenyament de la qual està pensat sobretot per a la superació de les Proves d'Accés a la Universitat i on l'activitat del comentari de text és primordial. L'anàlisi d'Esteve mostra una fotografia ajustada de la realitat textual de les aules de batxillerat on el llibre de text és un dels recursos més utilitzats pels docents de qualsevol disciplina.

EL RELAT I L'ADAPTACIÓ LITERÀRIA

La presència dels clàssics a l'Educació Secundària ha passat per la reescriptura, és a dir, per les diferents formes d'adaptació d'un relat. Rosa Navarro afirma que "No hay mejor camino para lograr avezados lectores que

entiendan cualquier tipo de texto que la práctica de la lectura. Y no hay mejor texto para leer que aquel que ha sobrevivido a los siglos, que es siempre el filtro de las grandes obras de arte; si se educa el gusto estético, frecuentando museos y apreciando la diferencia que hay entre un Tiziano o un Velázquez y otros buenos pintores, pero de segunda fila, también se educará el gusto del lector poniendo a su alcance las grandes creaciones para que pueda advertir el modelo para la belleza, el ingenio, la enseñanza y la diversión”. En efecte, les escriptures que adapten els grans relats de la historia de cada literatura han estat una pràctica habitual. Tres són els articles que analitzen aquesta pràctica des de diferents perspectives.

Rosa Navarro Durán (Universitat de Barcelona) en “La salvación de los clásicos: las adaptaciones fieles al original” proposa un procediment per adaptar un text clàssic amb l’objectiu de transmetre no només l’argument o la història que conta sinó sobretot la concepció unitària del relat. A partir de les dificultats que ha trobat en les adaptacions que ha fet dels clàssics per a infants i joves analitza on han estat els problemes i quines les solucions que ha proposat en cada cas. Les obres que exemplifica són *Don Quijote de la Mancha*, *Tirant lo Blanc* o *L’Odissea*.

María Victoria Sotomayor Sáez (Universidad Autónoma de Madrid) en “Reescrituras del relato histórico galdosiano. *Trafalgar*” des d’un enfocament diacrònic i comparatista analitza quins han estat els condicionaments culturals de la recepció literària i quins els mecanismes d’adaptació que usa Galdós en la versió que escriu per als infants de l’Episodio Nacional *Trafalgar* de 1908. Després Sotomayor compara i contrasta els mecanismes d’adaptació que Galdós utilitza en les seues reescriptures amb els que utilitzen els autors de les adaptacions posteriors. Les dades permeten extraure conclusions sobre els condicionaments de la recepció literària.

El tema de l’article de Cristina Cañamares Torrijos (Universidad de Castilla-La Mancha), “Clásicos en el aula: *Cyrano*” són les adaptacions de l’obra de teatre *Cyrano de Bergerac* escrita per Edmond de Rostand. La història que crea Rostand ha estat molt present en el món actual i Cañamares n’analitza l’adaptació en àlbum il·lustrat titulada *Cyrano* de Tai Marc Le Thanh (Edelvives) i el relat juvenil *La Luna.com* de Care Santos (Edebé). També hi són presents en l’anàlisi comparativa algunes de les versions cinematogràfiques com ara *Cyrano de Bergerac* dirigida per Jean-Paul Rappeneau el 1990, la comèdia juvenil *Cueste lo que cueste (Whatever it takes)*, dirigida per David Rayn el 2000, *Famoso y seductor (I Want to Marry Ryan Banks)* dirigida per Sheldon Larry el 2004 i la comedia romàntica –per adults– *Roxanne* dirigida per Fred Schepisi el 1987.

EL RELAT I LA LECTURA

Des de la dècada dels 70 del segle passat, el relat popular o comercial dirigit tant als adults com als adolescents ha entrat a formar part del pla de lectures en l'ensenyament secundari. Des de llavors, la introducció d'aquest tipus de narració amb característiques paraliteràries ha anat en augment i la seua presència ha incidit en el treball dels continguts literaris. Són lectures que se situen en les fronteres del sistema literari. Dos articles d'aquesta revista analitzen aquests relats des de les dues orientacions més habituals en les anàlisis dels relats escrits i comercialitzats per als joves.

Per una part, Maria Madalena Marcos Carlos Teixeira da Silva (Universidade dos Açores) en l'article "Livros e não-livros, reflexão sobre cânone, crítica literária e orientação da leitura" reflexiona sobre el concepte de cànon però en relació a la literatura creada i comercialitzada per a un lector infantil i juvenil. Silva aborda sobretot la relació complexa entre la literatura infantil i juvenil i la literatura institucionalitzada.

El corpus d'anàlisi de l'article "La narrativa juvenil actual. Estructuras discursivas en el ámbito castellano" escrit per Nieves Martín Rogero (Universidad Autónoma de Madrid) està format pels relats adreçats als adolescents. Són llibres que en les darreres dècades han generat un espai en el mercat editorial alhora que cada vegada més formen part de les lectures recomanades al centre escolar. L'anàlisi estructural, del tipus de narrador o de l'estil d'aquests relats dibuixa el patró narratològic més habitual en aquest tipus de lectura.

Però el relat també pot estudiar-se com a discurs social, com un mirall de diferents realitats històriques. Fermín Ezpeleta Aguilar (Universidad de Zaragoza) en "Lectura y escritura en los colegios de las novelas (1940-2010)" conforma un corpus de 40 relats escrits entre els anys de la postguerra i el final del XX on la temàtica escolar és prioritària. Es tracta de relats autobiogràfics, memòries, relats d'experiències de docents o narracions realistes que exploren la vida de la institució docent i la presència de la lectura. Representen models de novel·la de formació i de "literatura del jo" on els autors donen testimoni de la seua etapa escolar de l'educació secundària i on relaten models d'ensenyament, lectures o vivències.

Mari Jose Olaziregi (University of the Basque Country) en "The Institutionalization of Basque Literature, or the Long Way to the World Republic of Letters" analitza quins són els reptes que tenen les literatures minoritàries en el cas de la literatura basca a través de les traduccions que segueixen el relat *Obabokoak* (Atxaga 1988). Tradicionalment els obstacles enfrontats durant segles per l'idioma i la cultura basca inclou les dificultats de

publicar en base, el fet que estava prohibit fer-ho, les llistes de publicacions perdudes, etc. Això posa de relleu per què un dels elements més essencials per a la canonització i la legitimitat dels textos literaris és el seu ensenyament en els diferents nivells i això només va ocórrer en base al segle XX.

EL RELAT I L'ESCRITURA

Els relats literaris i paraliteraris es presenten també com a models que preparen el lector per a l'escriptura creativa escrita i, en l'actualitat, en un format multimèdia que troba en el relat digital una de les propostes més utilitzades.

En l'article d'Alicia Santolària Òrrios (Universitat de València) "Blancaflor, La dent d'or i Rosella: tres heroïnes en cerca d'un cànon escolar", els contes de tradició oral esdevenen el fil conductor del projecte d'investigació, les dades del qual presenta. A partir de l'escolta de les narracions, els xiquets i les xiquetes hauran d'escriure, sols o amb l'ajuda de la mestra, uns altres gèneres de text: un de base expositiva (una fitxa tècnica) i un d'argumentativa (una nota crítica); ambdós resulten indispensables per al propòsit final: portar a cap una exposició on es fa necessari oferir informació detallada sobre els contes i els personatges femenins protagonistes i mostrar l'opinió que aquestes històries i models mereixen als xiquets.

La investigació sobre els resultats, els tipus de lectures i escriptures que s'hi generen està present en l'article de Maite Monar van Vliet (IES La Serrania), "Metodologia d'investigació per a pràctiques de lectura de relats mitjançant les TIC. Estudi de tres casos". Monar presenta un treball de camp qualitatiu amb l'objectiu d'avaluar els beneficis del *web*, el blog i el wiki en l'aula per a la promoció lectora durant el curs escolar 2010-2011 amb tres grups de tres centres diferents. Els indicadors d'avaluació que la investigació proposa poden ser molt útils per observar les pràctiques lectores i les d'escriptura que generen.

La lectura provoca diferents tipus de narracions audiovisuals, com per exemple els book tràiler que analitza Rosa Taberero Sala, (Universidad de Zaragoza ERI Lectura), en "El book tràiler en la promoció del relato". Aquest tipus de relat és habitual en la promoció dels llibres adreçats no només als adolescents sinó també als infants. És un instrument de promoció que guanya espai en el treball de la lectura i de l'escriptura a l'aula. L'article analitza la construcció del book tràiler, les tipologies i les característiques d'aquests relats.

La literatura i la lectura en l'educació secundària està lligada a les pràctiques de promoció a les xarxes socials i la web 2.0. Aquests nous entorns generen converses, produccions creatives, relats digitals sovint multimèdia lligats a la pràctica lectora. L'article d'Antoni de La Torre (IES Joanot Martorell

de València) “Desenrotllament de les competències amb la creació de relats digitals” analitza els projectes de creació de relats digitals motivats per les lectures trimestrals prescrites pel Departament de Valencià del centre on treballa.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Beltrán Almería, L. & Escrig, J. A. (2005): *Teorías de la historia literaria*. Madrid: Arco Libros.
- Cerrillo, P. C. (2010): “Lectura escolar, enseñanza de la literatura y clásicos literarios”. In: Lluch, G. (ed.), *Las lecturas de los jóvenes. Un nuevo lector para un nuevo siglo*. Barcelona: Anthropos, 85-104.
- Garrido, M. A. (2000): *Nueva Introducción a la teoría de la literatura*. Madrid: Editorial Síntesis.
- Grupo Lazarillo (2008): “Lecturas y lectores en la ESO. Una investigación educativa”.
<www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras>. [Accés 22/02/2013].
- Lluch, G. (2010): *Seleccionar libros para niños y jóvenes. Los comités de de valoración en la biblioteca escolar y pública*. Gijón: Editorial Trea.
- López Valero, A. (1998): “Hacia una conformación histórica de la Didáctica de la Lengua y la Literatura”. *Didáctica* 10: 215-231. Servicio de Publicaciones UCM. Madrid.
- Mainer, J. C. (2000). *La escritura desatada. El mundo de las novelas*. Madrid: Temas de Hoy.
- Llovet, J. (2005): *Teoría literaria y literatura comparada*. Barcelona: Ariel.
- Quintana, Ll. (2011): “Fonaments teòrics de l’ensenyament de la literatura a la secundària. Elements per comprendre’ls”. *Articles* 53: 101-111.
- Serrano, J. & Martínez, J. E. (coords.) (1997): *Didáctica de la lengua y literatura*, Barcelona, Oikos-Tau.
- Todorov, T. (2009): *La literatura en perill*. Barcelona: Galaxia Gutenberg.